

TEORETICKO-METODOLOGICKÉ OTÁZNIKY SKÚMANIA PROBLEMATIKY BEZDOMOVECTVA

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL QUESTIONS IN THE EXAMINATION OF HOMELESSNESS

Gabriela ŠEBOKOVÁ - Denisa ŠUKOLOVÁ, - Jana UHLÁRIKOVÁ
Daniela BAKOVÁ

ABSTRAKT

V predkladanej prehľadovej štúdií sa zaoberáme problematikou skúmania bezdomovectva z pohľadu teoreticko-metodologických problémov, ktoré sa vynárajú pri etablovaní témy na poli aktuálneho výskumu v sociálnych vedách. Konkrétne sa venujeme problematickej konceptualizácii pojmu bezdomovectva, sťaženým populačným odhadom bezdomovcov, možným metódam ich následného skúmania a etickým princípom, ktoré pri výskume s bezdomovcami nemožno zanedbávať. Odborná reflexia naznačených problémov a ich vhodné riešenie počas realizácie výskumov ovplyvňuje totiž nie len platnosť výsledkov, od ktorých sa budeme môcť v budúcnosti odvíjať v teoretickej a empirickej rovine, ale aj to ako bude bezdomovectvo chápané odbornou i laickou verejnosťou.

Kľúčové slová: bezdomovectvo, konceptualizácia, populačné odhady, metódy, etika

ABSTRACT:

In the presented overview study we focus on problematic of homelessness from the perspective of theoretical and methodological problems that rise in the establishment of the current topics in the field of research in the social sciences. Concretely we focus on the problematic of conceptualization the topic of homelessness, difficult population assessment of homelessness, possible methods for their subsequent examination and ethical principles, which we can not misprize in the research of homelessness. Professional reflexion of mentioned problems and their solution during realization of researches does not only affect the validity of results (which we can use in the future in the theoretical and empirical level), but also understanding of homelessness by professional and laic community.

Key words: homelessness, conceptualization, population assessment, methods, ethics

Úvod

Ako uvádza Philippot a kolektív (2007), odbornej literatúry o bezdomovectve je doposiaľ málo, i keď záujem o túto problematiku v Európe rapídne narastá.

V súvislosti so snahami a o formovanie systematického výskumu, ktorý by nadväzoval na syntézu doteraz zhromaždených poznatkov v oblasti sociálnej práce, psychológie či iných pomáhajúcich profesií, sa však prirodzene vynára viacero teoretických a metodologických problémov.

Komplikácie sa začínajú pri snahe o presný výpočet bezdomovcov v určitej lokalite, čo súvisí predovšetkým s problematickým chápaním bezdomovectva, ktoré sa viaže hlavne na nestabilitu a premenlivosť tohto fenoménu. Nasledujú problémy s použitím vhodného rámca pre reprezentatívny výber participantov a pre výber výskumných metód (Dail a kol., 2000).

V predkladanej odbornej práci sa preto zaoberáme hlavnými teoreticko-metodologickými témami, ktorých reflexia môže napomôcť budovať kvalitnejšiu bázu informácií, od ktorých sa budeme môcť v budúcnosti odvíjať.

Problémy súvisiace s konceptualizáciou bezdomovectva

Hirschl (1990) ako jeden z prvých upozornil na to, že bezdomovectvo býva tendenčne definované rôznymi spôsobmi. Každý autor totiž zdôrazňuje iné aspekty a kľúčové charakteristiky tohto fenoménu, na základe ktorých ho konceptualizuje a následne operacionalizuje. Každá operacionalizácia bezdomovectva potom odráža výskumné zámery autora, pričom vo veľa prípadoch so sebou prinesie aj metodologické nejasnosti. Málokto z odborníkov však reflektuje existujúce diskrepancie v konceptualizácii bezdomovcov alebo dokonca analyzuje príčiny týchto rozdielov. Christian (2003) taktiež komentuje dôležitosť odlišností v chápaní a následnom definovaní bezdomovectva, ktoré vedú k rozdielnym výskumným zámerom a rozdielnej povahe výskumov. Podľa neho totiž môžu ovplyvňovať výsledky jednotlivých výskumov, a tým môžu mať zásadný dopad na to, ako je bezdomovectvo odbornou i laickou verejnosťou spätne vysvetľované a chápané. Autor preto odporúča, aby bolo prvým krokom práve ujasnenie epistemologických východísk, ktoré predstavuje východiskovú pozíciu pre akýkoľvek ďalší metodologický prístup.

Prikláňať sa je možné na jednej strane k pozitivistickej tradícii, prevládajúcej najmä v USA, ktorá bezdomovectvo a príčiny jeho správania kvantifikuje. Kvantitatívny prístup predpokladá, že existuje objektívna pravda, ku ktorej sa možno systematicky dopracovať pomocou vhodných metód a procedúr, pričom sa zameriava na pozorovateľné a merateľné

fenoménu. Príčiny bezdomovectva vidí a výskum zameriava na externé faktory ako sú sociálne a ekonomické podmienky krajiny (napr. chudoba, nezamestnanosť, možnosti bývania) (Christian, 2003; Fitzpatrik, Christian, 2006).

Na druhej strane spektra je kvalitatívny prístup, prevládajúci v európskych krajinách. Ten odmieta myšlienku, že by správanie bolo určované kauzálnymi vzťahmi medzi fenoménmi a skôr sa prikláňa ku konceptu sociálnych konštruktov, ktoré používame pri interpretovaní nášho prostredia. Kvalitatívny prístup predpokladá, že pravda nie je objektívne daná, ale vnútorné zažívaná a konštruovaná v interpersonálnej interakcii. Zástancovia tohto prístupu nehľadajú objektívnu pravdu ale subjektívne významy, ktoré ľudia pripisujú svetu naokolo (Christian, 2003; Fitzpatrik, Christian, 2006). Fitzpatrik a Christian (2006) sa domnievajú, že k lepšiemu pochopeniu fenoménu bezdomovectva môže napomôcť tzv. kritický realizmus, ktorý predstavuje určitý kompromis medzi pozitivistickou a konštruktivistickou paradigmou a medzi individualistickým a štrukturalistickým vysvetlením bezdomovectva.

Phillipott s kolektívom (2007) vidia riešenie v snahe hľadať vhodné teoretické rámce alebo modely, ktoré by mohli slúžiť ako východisko pre výskum bezdomovcov. Vhodnými sa javia byť klasické teórie sociálnej psychológie: napr. teória sebaúčinnosti, teória naučenej bezmocnosti alebo novšie teórie self-konceptu. Rovnako výskumy vychádzajúce z aplikovanej sociálnej psychológie – z teórií sociálnej participácie a ostrakizmu – poskytujú penzum poznatkov, na základe ktorých možno pochopiť princípy sociálnej identifikácie, skupinovej dynamiky a štruktúry sociálnej skupiny bezdomovcov, ktoré ich obmedzujú na individuálnej úrovni ako aj na úrovni skupiny. Aplikovaná sociálna psychológia pritom neposkytuje len teoretický rámec ale aj prakticky uplatniteľné metodologické postupy (Fitzpatrik, Christian, 2006).

Sťažené podmienky populačného odhadu u bezdomovcov

Ďalším problémom, ktorý prispieva k metodologickým nejasnostiam vo výskume bezdomovectva, je tzv. prchavosť alebo nezachytiteľnosť fenoménu bezdomovectva, ktorá úzko súvisí s problematickým odhadom veľkosti tejto populácie. Hirschl (1990) zdôrazňoval, že bezdomovectvo by malo byť preto definované ako dynamický fenomén, čo vyzdvihuje jeho prechodný charakter. Populácia bezdomovcov totiž nie je stabilná a predstavuje typický otvorený systém (Williams, Cheal, 2001).

Podľa Williamsa a Cheala (2001) sa výskumník pri snahe o zachytenie počtu bezdomovcov stretne typicky s tromi špecifickými problémami. (1) Za prvé, pri akejkoľvek

metóde počítania si výskumník nikdy nemôže byť istý, že všetci bezdomovci boli započítaní. (2) Za druhé, existuje aj opačný problém súvisiaci s prechodnosťou a nestabilitou bezdomovectva – výskumník si nemôže byť istý, či jednotliviec už nebol raz započítaný. (3) Za tretie, populácia bezdomovcov fluktuuje v čase, preto sa na základe jedného merania nemožno definitívne vyjadriť k počtu bezdomovcov v určitej lokalite vo všeobecnosti ale len v danom časovom okamihu.

Vo väčšine štúdií v USA a európskych krajinách sa používajú takzvané ortodoxné výpočty, ktoré zahŕňajú viaceré stratégie populačného odhadu. Ide napríklad o jednoduché počítanie bezdomovcov na ulici alebo o extrapolovanie údajov z agentúr. V iných štúdiách je počet bezdomovcov popisovaný štatisticky na základe započítania vopred vybraných lokalít, o ktorých sa predpokladá, že predstavujú reprezentatívne výberové súbory. Každá z uvedených metód však zahŕňa minimálne jeden z vyššie spomenutých troch problémov. Preto sa výskumníci snažia o vyvíjanie ďalších validných a reliabilných metód enumerácie bezdomovcov (Williams, Cheal, 2001).

Jedna z takýchto metód (capture-recapture – metóda prepočítavania) spočíva v dvojnásobnom resp. viacnásobnom nezávislom počítaní bezdomovcov tej istej populácie. Môže ísť o simultánne počítanie rovnakej populácie z dvoch zdrojov, alebo o počítanie populácie z jedného zdroja v dvoch časových bodoch. Na konečný odhad počtu bezdomovcov výskumník následne potrebuje počet osôb pri prvom počítaní aj pri druhom počítaní.

Metóda prepočítavania stojí na troch predpokladoch:

(1) musí existovať pravdepodobnosť, že každý člen populácie bude vybraný do každej vzorky – aj napriek tomu, že okolnosti môžu zmeniť túto pravdepodobnosť, takéto zmeny zásadne nenarúšajú model;

(2) je potrebné vyhnúť sa závislosti medzi dvoma výbermi – pozorovanie jednotlivca v jednom výbere nemá mať vplyv na pozorovanie v nasledujúcom alebo v simultánnom výbere;

(3) celkový odhad by sa nemal príliš líšiť od jednotlivých výberov.

Problematika výberu metód pri skúmaní bezdomovcov

Prvý bod, ktorým sa je nutné zaoberať v tejto časti, predstavuje otázka dizajnu výskumu, na ktorý nadväzujú metódy zberu a analýzy dát. Philippot a kolektív (2007) zistili, že v Európskom výskume prevažuje kvantitatívny prístup, menej štúdií je zameraných kvalitatívne, ale približne 15% štúdií bolo do roku 2001 orientovaných tak, že tieto prístupy aj

kombinovali. V súvislosti s metódami získavania údajov zistili nízky podiel štúdií, v ktorých boli použité štandardizované meracie nástroje (približne 7%), približne v 20-tich % boli využívané autormi konštruované dotazníky, približne v 40-tich % boli údaje získavané prostredníctvom interview a v niekoľkých štúdiách bola využitá aj metóda pozorovania (5%). Analýza takto získaných dát bola v prevažnej miere podľa autorov výhradne kvantitatívneho charakteru, spomínajú však aj prekvapivo vysoké percento, ktoré vo výskumoch zastávala vo fáze spracovania dát obsahová analýza (okolo 40%).

Odporúčania sa v tomto smere sústreďujú na tvorbu dlhodobých projektov. Fitzpatrick a Christian (2006) akcentujú napríklad potrebu aplikovaného výskumu, ktorý sa zameriava na overovanie efektu rôznych druhov intervencie ale tiež potrebu longitudinálnych výskumov, ktoré by priniesli presnejšie informácie o trvaní bezdomovectva – o podiele bezdomovcov, ktorí zažívajú tento stav len krátkodobo a tých, ktorí sú dlhodobo bez domova. Za integrovanie časových zmien do výskumu je aj Philippot s kolektívom (2007), ktorí v krátkodobých výskumoch negatívne komentujú „rýchly“ proces tvorby meracích nástrojov, ktoré nie sú dostatočne validné a reliabilné. Odporúčajú vyhýbať sa ateoretickému deskriptívnemu prístupu, zamerať sa na experimentálny dizajn a vo všeobecnosti na kombináciu kvalitatívnych a kvantitatívnych metód zberu a analýzy dát.

Druhý bod, ktorým sa je nutné zaoberať v tejto časti, predstavuje otázka veľkosti a reprezentatívnosti výberu participantov. Philippot s kolektívom (2007) zistili, že väčšina výskumov v Európskom priestore bola do roku 2001 zameraná na špecifický výber participantov (iba časť populácie bezdomovcov – napr. ženy, mládež). Veľkosti týchto vzoriek sa pohybovali od desiatok účastníkov až po približne 1500 účastníkov. Priemerná a mediánová hodnota zodpovedala približne trom stovkám účastníkov. Trend zahŕňať do vzoriek väčší počet participantov je teda podobný trendu vo veľkosti vzorky využívanej v U.S.A. (Toro, 1998).

Pokiaľ ide o odporúčania v tomto smere, Philippot a kolektív (2007) zdôrazňujú, že už pri definovaní bezdomovectva je potrebné explicitne opísať kritéria na vylúčenia a zahrnutie respondentov do vzorky, rovnako ako je potrebné popísanie procesu získavania vzorky a špecifik výskumnej lokality. Vhodné je tiež zahrnutie viacerých porovnávacích skupín, čo sa podľa ich zistení doposiaľ dialo iba v približne 20-tich % výskumov. Ako kontrolné skupiny by mali byť použité vzorky z normálnej populácie a vzorky ľudí s domovom, žijúcich v zložitých sociálnych situáciách (dlhodobo nezamestnaných či poberaúcich dávky v hmotnej núdzi). Pri plánovaní výskumu je taktiež potrebné brať do úvahy podskupiny v populácii bezdomovcov a skúmať ich súvislosti s vekom, pohlavím či národnosťou/etnickou

príslušnosťou. Zahrnutie viacerých experimentálnych skupín do dizajnu môže slúžiť na porovnávanie efektu rôznych intervenčných stratégií (Fitzpatrick, Christian, 2006). Netreba však spúšťať zo zreteľa, že zaradenie kontrolných a experimentálnych skupín vo výskume bezdomovectva so sebou prináša viaceré etické, metodologické a konceptuálne problémy, ktoré nemožno ignorovať a je potrebné im venovať zvýšenú pozornosť.

Špecifiká etických zásad skúmania bezdomovcov

Okrem bežných etických štandardov výskumu treba mať na pamäti pri skúmaní bezdomovectva aj fakt, že v tomto prípade ide o špecifickú vzorku účastníkov výskumu, ktorí môžu byť psychologicky veľmi zraniteľní. Zažili totiž veľmi stresujúce životné udalosti, žijú v nepriaznivých podmienkach a disponujú iba veľmi obmedzenými osobnými zdrojmi a zdrojmi v zmysle podpornej sociálnej siete. Viktimizáciu môže teda spôsobiť aj „dobře myslené“ interview, v ktorom sa títo ľudia musia vracať k bolestným udalostiam zo svojej minulosti, čím sa môžu aktivizovať nepríjemné spomienky. Ich participáciu a spôsob skúmania je preto nutné dôsledne zvažovať.

Podľa Firdiona, Marpsata a Bozona (1995) je kľúčové nazerať na výskum bezdomovectva z dvoch hlavných etických aspektov. Po prvé, výskumné zámery je potrebné orientovať tak, aby získané poznatky a ich prezentácia dopomohli v budúcnosti smerovať pozornosť verejnosti na prevenciu a riešenie otázok bezdomovectva. Z etického hľadiska teda výskum musí spĺňať určitú vedeckú oprávnenosť, ktorá znamená výhradnú orientáciu cieľov výskumu v prospech bezdomovcov a ich zásadných problémov (napr. riešenie bytovej otázky). Po druhé, autori hovoria aj o oprávnenosti skúmania bezdomovcov z ľudského hľadiska, kedy apelujú na osobný kontakt výskumníkov a participantov. Zber údajov by mal podľa nich prebiehať potom tak, aby bola čo možno najviac zachovaná integrita daného človeka, a aby sa pri výskume účastník cítil dobre. Potrebné je tiež zamerať sa nie len na to, čo zaujíma nás z pohľadu cieľov skúmania, ale byť podporným elementom a byť senzitívny aj k témam, ktoré má potrebu zdieľať samotný participant. Účasť na výskume by mala nakoniec napomôcť bezdomovcom aj k tomu, aby začali samých seba vnímať aj ako súčasť omnoho väčšej alebo inej komunity akú zažívajú každodenne. Firdion, Marpsat a Bozon (1995) upozorňujú ďalej napríklad aj na potrebu školenia anketárov a možnosti ich priebežnej supervízie počas obdobia zberu dát. Dodávame, že za dôležitú etickú otázku by sme mali považovať aj prosociálnu orientáciu výskumníkov/anketárov alebo vo všeobecnosti motiváciu skúmajúcich, ktorá môže mať samozrejme zásadný dopad na dodržiavanie štandardných a spomínaných špecifických etických princípov pri skúmaní bezdomovectva.

Niektorí autori si kladú taktiež otázku, či je eticky prípustné byť aktívny v oblasti ďalšej podpory a pomoci bezdomovcom aj v prípade, že o ňu sami v niektorých prípadoch nejavia záujem. V súvislosti s týmto problémom upozorňujú Noirot, Descarpentries a Mercuel (2000) na to, že väčšina osôb, ktorá pomoc odmieta, trpí psychickými poruchami. Z tohto dôvodu je eticky prípustné aktívne pôsobiť i proti vôli participujúcich, je však otázkou, či by to nemala byť zodpovednosť psychiatrickej praxe (Brandt, 1996).

Závažnou etickou otázkou tohto typu výskumu je podľa Philippota a kolektívu (2007) ešte jeden špecifický aspekt. Rôznorodé metodologické prístupy, nedôslednosť a nejasnosť v definovaní bezdomovectva, konštruovanie a používanie neštandardizovaných meracích nástrojov pre konkrétnu situáciu, ale aj nereprezentatívnosť výberových súborov alebo neprítomnosť kontrolných skupín spôsobuje, že nie je možné výsledky spoľahlivo generalizovať a tiež robiť na základe nich zmysluplné predikcie. Často krát však dochádza k tomu, že tak rôznorodá populácia, akú tvoria ľudia bez domova, býva stereotypne spájaná s mnohými závermi štúdií, i keď ide o veľmi špecifické predbežné zistenia. Je teda na výskumníkoch, aby starostlivo prezentovali výsledky štúdií a mali pri tom na pamäti, že tvoria obraz odbornej i laickej verejnosti o tom, kto bezdomovci vlastne sú a ako žijú.

ZÁVER

Na základe predstaveného prehľadu teoreticko-metodologických otázok skúmania bezdomovectva môžeme konštatovať, že výskum v tejto oblasti by mal vo fáze teoretickej konceptualizácie obsahovať hĺbkovú analýzu pojmu bezdomovectva a jasnú deklaráciu epistemologických východísk, ktoré vyústia do rozhodnutia o optimálnych metódach získavania a analýzy dát. Výber participantov musí byť zreteľne opísaný aj so svojimi špecifikami a výskumník by mal poznať charakteristiky populácie, na ktorú chce výsledky výskumu extrapolovať. V neposlednom rade je potrebné mať na pamäti, že kontakt s tak špecifickou vzorkou ako sú bezdomovci, podlieha mnohým rizikám neetického prístupu a možnosti viktimizácie participantov. Ich účasť na výskume a spôsob skúmania je preto nutné dôsledne zvažovať.

Výskumne sa problematikou bezdomovectva zaoberá aj niekoľko odborníkov a pracovníkov na Slovensku (Beňová (2008), Haburajová Ilavská a Baková (2012), Kasanová, (2006), Lešková (2009) a iní. Z dlhodobej perspektívy a z perspektívy rozsahu výskumných zámerov je však agenda neporovnateľná s krajinami EÚ, ktoré určujú v tejto oblasti trend (najmä Veľká Británia a Francúzsko). Predstavenie možných problematických momentov počas plánovania a realizácie výskumov ale tiež existujúcich možností ich riešenia je preto na

mieste. Ak je totiž v našom záujme nadviazať na celosvetové štandardy v tejto oblasti, mali by sme sa pred vstupom do terénu inšpirovať skúsenosťami odborníkov, ktorí sa problematike venujú teoreticky, prakticky i výskumne za hranicami našej krajiny.

"Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA - Bezdomovectvo ako sprievodný negatívny jav našej doby. Teoretická analýza v aplikácii na využitie teórie pre študentov pomáhajúcich profesií. Projekt č. 1/0719/13."

LITERATÚRA

- BEŇOVÁ, N. 2008. *Bezdomovci, ľudia ako my*. Košice: Ota, 2008. 75 s. ISBN 978-80-969924-1-6.
- BRANDT, P. (1996). Proposal for a social psychiatry theory based on experiences from a programme for the homeless mentally ill. *Nordic Journal of Psychiatry*, 50, 37, 55–60.
- DAIL, P.W., et al. (2000). Methodologies for Examining Homelessness and Their Application to Mandated Statewide Study. *Policy Studies Journal*, 28, 2, 421-444.
- FIRDION, J. M. - MARPSAT, M., Bozon, M. (1995). Is it legitimate to conduct statistic investigation among homeless people? A ethic and scientific question. *Revue Francaise des Affaires Sociales*, 49, 27–49.
- FITZPATRIK, S., - CHRISTIAN, J. (2006). Comparing Homelessness Research in the US and Britain. *European Journal of Housing Policy*, 6, 3, 313–333.
- HABURAJOVÁ ILAVSKÁ, L. - BAKOVÁ, D. 2012. *Človek bez domova - životný štýl či krutá realita?* In: Pomáhajúce profesie - aktuálne trendy v teórii, výskume a praxi. Sekcia 2. Teória, výskum a prax v sociálnej práci : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej dňa 9.11.2011 pri príležitosti osláv 10. výročia založenia Fakulty sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre / Martina Mojtoová. Nitra: UKF, 2012. ISBN 978-80-558-0064-6, s. 66-81.
- HIRSCHL, T. (1990). Homelessness: A sociological Perspective. *Sociological Spectrum*, 10, 443-467.
- CHRISTIAN, J. (2003). Introduction Homelessness: Integrating International Perspectives. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 13, 85–90.
- KASANOVÁ, A. (2006). *Bezdomovectvo a formy pomoci*. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s. 251-252.

LEŠKOVÁ, L. (2009). *Polia sociálnej práce (Vybrané kapitoly II.)*. Košice : Vienala, 2009.165 s. ISBN 978-80-89232-55-0.

NOIROT, M. N., DESCARPENTRIES, F., MERCUEL, A. (2000). Refusal of assistance of homeless people. Psychopathology and ethic. *Evolution Psychiatrique*, 65, 763–771.

PHILIPPOT, P. et al.. (2007). Psychological Research on Homelessness in Western Europe: A Review from 1970 to 2001. *Journal of Social Issues*, 63, 3, 483—504.

ŠEBESTOVÁ, P. 2012. *Problematika rodiny - „never ending story“*. In Perspektívy súčasnej rodiny: zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Gabura, J. –Bočáková, O. – Šebestová, P. /eds./. Vysoká škola v Sládkovičove. Sládkovičovo, 2012. ISBN 978-80-89267-85-9. EAN 9788089267859

TORO, P. A. (1998). Homelessness. In A. S. Bellack, M. Hersen (Eds.), *Comprehensive clinical psychology: Applications in diverse populations*, New York: Pergamon, 9, 119–135.

WILLIAMS, M. - CHEAL, B. (2001). Is there Any Such Thing as Homelessness? Measurement, Explanation and Process in ‘Homelessness’ Research. *Innovation*, 14, 3, 239-253.

KONTAKTY NA AUTOROV

Mgr. Gabriela ŠEBOKOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Katedra psychologických vied,
949 74 Nitra,
gabriela.sebokova@ukf.sk

Mgr. Denisa ŠUKOLOVÁ, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Katedra psychologických vied
949 74 Nitra
dsukolova@ukf.sk

Mgr. Jana UHLÁRIKOVÁ, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Katedra psychologických vied
949 74 Nitra
juhlarikova@ukf.sk

PhDr. Daniela BAKOVÁ, PhD.

Vysoká škola Danubius
Fakulta sociálnych štúdií,

925 21 Sládkovičovo,
danielabakova@gmail.com